

MŰHELY

MISKOLCZY AMBRUS

ELMARADT NYÍLT VITA AZ UTOLSÓ MAGYAR NEMESI FELKELESRŐL

**Kossuth Lajos ismeretlen magánlevele
Kisfaludy Sándor nyílt levelének ügyében***

1891-ben az *Irodalomtörténeti Közlemények* első évfolyamában gróf Kuun Géza, az ismert orientalista közzé tette Kisfaludy Sándor két levelét, amelyek Döbrentei Gáborhoz szóltak.¹ Az 1844. február 13-án kelt levélben Kisfaludy visszakérte „Kossuthnál lévő” kéziratát, „mit a cenzúra visszavetett”. Ehhez a mondathoz a közlő a következő jegyzetet fűzte: „Minő kézitról van itt szó, nagy sajnálatomra nem tudom, Kossuth Lajos erre vonatkozó levele, melyet 1844. márc. 10-dikéről keltezve D.-hez írt, e kézitról bővebb felvilágosítást nem ad. Kossuth levelének eredetije marosnémeti levéltáromban őriztetik, s ezt több más D.-hez írt levéllel együtt »Döbrentei Gábor élete s munkája« című munkám függelékében szándékozom közrebocsátani.” Ez a mű azonban nem készült el. Így Kossuth említett levelének a közlése is elmaradt. A levél azonban a Gyulay-Kuun családi levéltárban ma is megtalálható.² Valószínű, hogy Gyulay Lajos kapta egykori nevelőjétől, Döbrentei Gábortól. Az alábbiakban közöljük ezt a levelet, és egyben megpróbáljuk felvázolni keletkezésének háttérét is. Dolgozatunk adalék azon elmaradt vita történetéhez, mely vitát Kossuth kezdeményezett, amikor a *Pesti Hírlap* 1843. augusztus 3-i számának vezércikkében gunyorosan és elmarasztalóan nyilatkozott az utolsó nemesi felkelésről, mire Kisfaludy Sándor még ebben az évben nyílt levélben válaszolt, de válasza a cenzúra miatt már nem jelenhetett meg. (Később viszont az *Ellenőrben* már megjelent Kossuthhoz intézett – 1844. május 20-án kelt – újabb és talán utolsó levele.³) A vita a költő halála miatt elmaradt. Jó néhány dokumentuma viszont megtalálható. Az alábbiakban ezekből válogatunk. Mindenekelőtt valóra váltjuk Kuun Géza ígéretéből Kossuth 1844. március 10-i levelének közlését. Ennek az eddig ismeretlen forrásnak a közlése a főfeladat.⁴ Emellett csak az elmaradt vitára vonatkozó eddigi ismereteket foglaljuk össze, néhány adalékkal, mondjuk: háttér-információval kiegészítve, hogy az egész – nagyrészt ismert – történet jelentőségét jobban fel tudjuk mérni, és természetesen mást is lássunk belőle, mint amit eddig láttak.

* Ezen az úton is megköszönöm Pajkossy Gábor és Fazekas Csaba szíves segítségét.

¹ *Gróf Kuun Géza*: Kisfaludy Sándor két levele Döbrentei Gáborhoz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1891. 137–141. o.

² Arhivele Statului, Cluj, Gyulay-Kuun, 54. fasc. 177.

³ Az 1809-iki insurrekciói történetet illető levelek. *Ellenőr*. Szerk. *Bajza József*. [Lipscse], 1847. A levél eredetijének csak az utolsó oldala maradt fenn, lelőhelye: OSZK Kézirattár, Levelestár.

⁴ Ha eredeti leveleket egészben teszünk közzé, akkor betűhíven írjuk le. Ha csak idézünk egy-egy levélből, akkor a helyesírást aktualizáljuk, a személy- és helynevek eredeti alakját megőrizve.

Az elmaradt vita törzsanyagát ismerjük. Ismerjük Kossuth cikkét. És ismerjük Kisfaludy válaszat is, amelyet Kossuthnak küldött közlésre. Ezt 1871-ben Toldy Ferenc tette közzé a következő címmel: „Nyílt levél Kossuth Lajoshoz az 1809-ki insurrectió ügyében.”⁵ Majd Angyal Dávid is közölte az *Ellenőrben* már megjelent – említett – levéllel együtt.⁶ Ezeknek fogalmazványát is ismerjük.⁷ Csabai Tibor és Fenyő István pedig bemutatta az elmaradt vita történetét,⁸ amelynek lényegét korábban már többen is jelezték.

Lássuk először milyen nyílt levelet intézett Kisfaludy Sándor a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének. A felháborodott költő cáfolatát Kossuth-idézettel kezdte:

„Az állandó katonaság behozatalával hazánk védelmi rendszere változván, a lováról leszállott magyar nemesség harcias szellemben lassankint megfogyatkozott; míglen elkövetkeznék a kor, melynek hadedzett apáink buzogányos múltjától eltért jelleméről Kölcssey dallá: hogy

»Völgyben ül a gyáva kor, s határa
Szűk köréből őse saslakára
Szédeleg, ha néha felpillant.«

És embert a pillanat szükségének ösztöne vezet. – E változást, e megfogyatkozást kétszeresen érzék a nemzet jelesbjei azon időkben, midőn a század óriása, ki Prometheuskint Sz. Helena sziklahegyéhez láncoltan adá kimondhatlan kínérzelmektől marcangolt kebele végleheletét, midőn a század emez óriása hatalmas karjával a világot megrázkodtatá. Ezen időkben melyek Európát a’ Manzanares partjaitól a jeges éjszakig vérben fűröszték, ezen időkben veték meg apáink alapját a Ludovicea katonai nevelő intézetnek, épp azon 1808-ki országgyűlésen, melyen ama nemesi fölkelést is elrendelék, mely nem sokára Gyórnél – – – De hagyjuk évkönyveinknek e’ koromfekete lapját érintetlenül, csak annyit jegyezzünk meg, hogy a minő igaz, miképpen a győri szegynnapot nem egyedül a kovátlan puskák, nem egyedül a készülletlenség, s a fegyvergyakorlat elhanyaglása, hanem az erőtlen asszonyt is hős óriássá magasztalható lelkesedés hiánya okozá; oly bizonyos az is, hogy a’ Ludovicea e szegynnapot nem volt volna képes elhárítani, stb.

Ezt mondja Kossuth a *Pesti Hírlap* 270. számának »Ludovicea polytechnicum« vezércikkében. Ez nagy sértése a magyar nemzetnek, melyet akkor és ott a fegyverre kelt magyar nemesség képviselt [...]” És ezután következett a cáfolat, amelyet fűtött a felháborodás. Hiszen a nemesi felkelést – mint Kisfaludy írta – „ennyire lealázni, legyalázni, nemcsak igazságtalanság, méltatlanság, vakmerőség, hanem oly véték, oly nemzeti becsületsértés, melyet megbocsátani alig lehet.”

⁵ Kisfaludy Sándor: Hátrahagyott munkái. IV. (Szerk. Toldy Ferenc.) Pest, 1871. 189–210. o.

⁶ Kisfaludi Kisfaludy Sándor: Minden munkái. VIII. (Szerk. Angyal Dávid.) Budapest, 1893. 71–88., 638–655. o.

⁷ A nyílt levél fogalmazványának nincsen címe, küldetére azonban a szerző ráírta: „Insurrectio”. Lelőhelye: MTAKK, K 773, 30–34. o. Erről készülhetett a másolat, amelyet Toldy Ferenc megküldött a Heckenast Kiadónak. A kiadó átvételi elismervényében az írás így szerepel: „Insurrectio, an Ludwig Kossuth, Copie in 4° 32 Seiten”. MTAKK, M. Irod. lev. 4-30. Az *Ellenőrben* megjelent levél fogalmazványának lelőhelye: MTAKK, Ms. 4751/19/I–III.

⁸ Csabai Tibor: Kossuth Lajos és az irodalom. Budapest, 1961. 160–161. o.; Fenyő István: Kisfaludy Sándor. Budapest, 1961. 407–408. o.

Kossuth ezt a nyílt levelet megszerkesztette, észrevételekkel látta el, de a cenzúra nem engedte át. A szerkesztő a maga módján megtorolta a sérelmet. A *Pesti Hírlap* 1843. december 31-i számát így zárta le: „Kisfaludy Sándornak, Ludovicea és Polytechnicum cím alatt lapjaink 270-ik számában foglalt cikkekre írt hosszabb értekezését, melyet mai számunkra kiszedeténk, közbejött akadályok miatt nem adhatván, más cikket pedig helyébe szedetnünk lehetetlen lévén, bocsánatot kell kérnünk, hogy egyúttal két egész ívvel nem szolgálhatunk.”⁹ Jöhettek a találgatások és pletykák azzal kapcsolatban, hogy mi is történhetett.

Kisfaludy 1844. január 23-án Döbrentei Gáborhoz fordult, hogy „méltotassék ezen kéziratomat kezéhez venni”, és hozzá eljuttatni. Ugyanakkor jelezte az aktuális pletykát is: „Itt az a vélemény, miszerint Kossuth maga nem akarván, hogy ez világ elejbe jöjjön, maga figyelmezteté a cenzúráat ennek elnyomására; de én ezt Kossuthról fel nem tehetem; mert rövid ismeretség után is őt jobb s igazabb lelkűnek tartom; noha miután értekezésemben őt már-már magam is mentem, ő maga ezt még könnyebben teheti vala.”¹⁰

A kért anyag azonban nem indult útjára. Kisfaludy újra Döbrentei Gáborhoz fordult:¹¹
„Kedves Barátom Uram!

Múlt hónapban írt levelemben bátor voltam Barátom Uramat arra kérni, hogy Kossuthnál lévő kéziratomat, mit a' Censura vissza vetett, kezéhez venni, és azt előadandó alkalommal nékem megküldeni méltotatnék. Minthogy azonban ez még mai napig sem jutott kezemre, könyörgök, méltotassék azt ezen levelet általad, *Nemes Gersó János Úrnak*,¹² Sümeghi Patikárosnak vagy által adni, vagy Kossuth Úr által kezéhez juttatni, mindazáltal pecsét alatt, ki által említett kéziratomat legbiztosabban veendem. –

Itt azon hír támadott, a' Honderú is említi, miszerint Kossuth Landererrel nem egyezhethetvén, Helmecczytól, ki lapja' jövedelmét már elégli, és szerkesztését már megúnta, a' Jelenkor szabadalmát fogja megvásárlani. – Ha igaz, hát jó éjszakát a Pesti hírlapnak. Ha igaz, és Kossuth ezt nékem jólkor tudtomra adgya, vagy adattya; hát én is képes leendek, előfizetőit a' vidékben szaporítani.

Jövő tavasszal, ha élek, öszveszedem nemzetségem' levéltárában a' régi magyar leveleket. Erről utóbb többet. –

Addig is szíves barátságába ajánlott, különös tisztelettel vagyok Kedves Barátom Uramnak Alázatos szolgája

Sümeghen Febr. 13kán 1844

Kisfaludy Sándor”

Döbrentei nyilván megsürgette az ügyet Kossuthnál, aki egy hónapon belül már válaszolt neki. Ezen – eddig kiadatlan – levél – amelynek közlését Kuun Géza ígérte – az alábbiakban következik:

⁹ A *Pesti Hírlap* azon sorozatában, amelybe Vörös Antal bejegyezte a cenzúra által törölt részeket, sajnos ebben a számban nem található egyetlen ilyen észrevétel sem. (OSZK, Mikrofilmtár, FM3/10397:2.)

¹⁰ *Szana Tamás*: Kisfaludy Sándor leveleiből. *Figyelő*, 1876. 166. o.; *Akadémiai Értesítő*, 1900. 142. o.

¹¹ Ezt a levelet közölte Kuun Géza, és most betűhíven közöljük. Lelőhelye: Arhivele Statului, Cluj, Gyulay-Kuun, 54. fasc. 175.

¹² Az eredetiben aláhúzva.

„Nagyságos kir. tanácsnok ur!

Küldöm a kívánt kéziratot; 's addig is míg magam írnék Kisfaludy Sándor urnak, alásan kérem tudtára adatni, hogy a kéziratot csak olly karban adhatom vissza mikint az a szedők romboló kezeiből vissza került, – bele vannak tehát iktatva mind azon jegyzetek is, mellyekkel részint magam igazolására tartoztam, részint Kisfaludy ur kijelentett célját akartam előmozdítani. – Némellyeket tanácsosnak véltem magam, kitörülni, részint mert nem véltem hogy vesztene miattok a kézirat, részint mert ismervén a censura szellemét, keresztül ereszhetővé tenni gondolám – Még így sem sikerült; a cenzor irgalmatlanul visszavetette, még pedig az adván okul, hogy Kisfaludy urnak hivatalos esküje nem engedheti, hogy hivatalos titkokat fedezzen fel. – Borzasztó logica!!

Alásan kérem ezeket Kisfaludy Sándor urnak tiszteletem mellett tudtára adatni. Lévéen megkülönböztetett tisztelettel s nagyrabecsüléssel

Nagyságodnak alázatos szolgálója

Pest Mart. 10. 1844

Kossuth Lajos”

A „szedők romboló kezeiből” visszakapott művet egyelőre nem ismerjük. (Ez a Kuun Géza forrásközlésében említett Kisfaludy-kézirat, amelynek szerkesztés előtti változatát ismertettük.) Az ismeretlen forrás mindig izgalmas. Jelen esetben tanulságos lenne tudni, hogy mit csinált Kossuth a nyílt levél egy-egy élesebb kitételével, és mit csinált a cenzúra. Mert nyilván nem tetszett a cenzornak az a fejtegetés, mely szerint a magyarnak késsve adtak fegyvert a kezébe, az inszurrekcióra csak akkor szólították fel, amikor Károly főherceg már elvesztette az első csatát.¹³ De miként reflektálhatott Kossuth azon kitételre, hogy a nyílt levél szerzője ismeri őt, és tudja, hogy az inszurrekció „semmi esetre ki nem menthető sértése nem akarva sérteni s még kevésbé rágalmazni gerjedt szándékból történt, hanem a történeteknek nem tudásából, és a lábra kapott rossz, és eddig meg nem cáfolthatott hírnek elhívéséből”. Különben is – Kisfaludy szerint – Kossuth csak buzdítani akart, mert a magyar nemzetnek új „védelmi rendszer” kell, „mi által magát, alkotmányát, szabadságát, hazáját, királyi székét biztosítsa az éjszaki sas ellen, ki ravasz, fortélyos körmeit már Csehországtól kezdve, folytonos tovább terjedéssel egész Stájer széléig belevágta királyunk birodalmaiba, melyeknek belsejében is ugyanezen sasnak fia már rég fészkelnek és félelmes szaporasággal költenek. Ezt hallgatással tovább nem mellőzheti az, ki hazáját, nemzetét és jó királyát szereti. A magyar hazát, nemzetet, királyt és alkotmányt senki néppel e földön nem cserél. Aki másképp érez és gondolkodik, ki vele! a nagy szolgálcsoportha, a rabláncra, az önkénynek ostora alá, ki vele!”¹⁴ A külső és belső fenyegetettségre való utalás már a *Pesti Hírlap* programjával sokban egybehangzó világpolitika számba ment. Ez már túl lehetett a cenzori tolerancia határán. Valóságtartalma is problematikus. Mozgósításra is szánt fordulat lehetett.

Kisfaludy Sándor megrendültsége viszont hiteles volt. Taktikája pedig ravasz. Tanúság erre két kis fogalmazvány, melyeket két cédulára írt. Az elsőben barátai szellemét engesztelte, és a csöcseléket kárhóztatta:

¹³ *Kisfaludy*: Hátrahagyott munkái, IV. 195. o.

¹⁴ *Kisfaludy*: Hátrahagyott munkái, IV. 209–210. o.

„Festetics, Barkóczy, Foky s többen, kedves bajtársaim, ti a győri szerencsétlen felsőbb-alsóbb balfogás, gondatlanság és tudatlanság szerezte napnak vértanúi, hol egyedül a nádor állott, vérzett, de magát a magyar nemzetért s királyáért feláldozó nagy lelkével a szerencsétlenséget elő látó, de további hatását megakasztó nagy észnek, és ha a titok leple levonathatik, e históriában utóbb bámulás tárgyává leendő ember jellemének fényében, nyugodjatok békével! S ha bár egy mostani magyar sárral dobálja is sírhalmotok, s bár egy mégutóbbi manchai vitéz bajnoki puffadtságában azt vitandaná is, hogy az inszurrekciónak magát inkább öszvelövöldöztetni vagy megfogadni volt volna az erőtlen asszonyt is óriássá magasztalható kötelessége, (mit Napóleon éppen nem bánt volna, mert egy csapás által magáévá teszi vala az egész Magyar országot és nemzetet), mintsem hogy magát Győr vidékéről visszavonván, utóbb ismét annyiszor-mennyiszor szembezállhasson ellenével. Emléktöket tiszteletben tartandja a történetek kifejlendő valóságának nemtője; és a koromfekete tollnak karmolásai kitörlendi az inszurrekciónak eddig minden igazságtalan vádok ellenében is némaságra kárhoztatott naplója; csak akarja az, kinek már régén akarni kellett volna. De a magyar, valamint igen képes szalmatűzre lobbanni, szintoly képes másfelől tespedésbe süllyedve rohadni és bűzhődni is. Nemzetének sértését, gyalázását képes jeges kebellet eltűrni, de nemadózás kedvéért, nemzetének istenadta dicsőségét sárral dobálni, s ámitóknak eszközül szolgálva egymást agyon verni.”¹⁵

A második cédulán feltehetően Kossuthnak írt levélfogalmazvány olvasható, úgy tűnik, hogy azon levél, amelynek kíséretében küldte el nyílt levelét, bár erre nem utal:

„Ha egy részről fájhatott is az utolsó inszurrekciónak nem érdemlett, vérig ható legyaláztatása; hát más részről igen a' maga idejében pendítette ezt meg Uram öcsém. Ha más akárki írt volna ilyesmit, másképp hangzandott [volna] feleletem. Sapienti pauca. Kossuth ki fogja tapogatni feleletemből kívánságomat, célomat, mely abban áll, hogy országgyűlésileg követeltessék tőlem az inszurrekció naplójának közre bocsátathatása, mire az általam többszer kért engedelem mindig hallgatással, s így néma tilalommal mellőztetett el, s mi által az inszurrekciónak becsülete oklevelekkel (Handbilletekkel is) bizonyítva visszaszerezte. Csányi Laci ezt utasításba kívánta adni a követeknek, ha az utolsó zalai zavarokban, és Deáknak el nem vállalása miatti közfájdalomban feledékenységbe nem ment. Uramöcsémnek ezen célra munkálkodása nagy foganatú lehetne. Tudom, hogy uramöcsém is örülni fogna, ha ez által a nemzetre kent gyalázatot letörülhetném. Másképp is csak ezen munkámon lehetne egy a magyar géniuszhoz, törvényhez alkalmazott védelmi rendszert jövendőre alapítani, hogy ebből megokulva a hibák vagy eltávoztassanak, vagy megorvosoltassanak, és másképp is a korszellemhez alkalmaztassék minden. Heckenastot megkínáltam ezen munkámmal, de azt akarta, hogy azt előbb egészen nyomtatásra előkészítsem és cenzuráltassam; holott e munkát, mivel ez többnyire németül van írva, mintegy újra kellene kidolgoznom, mire 3 év is belekerülhetne. Ez velem örökre elvész és a gyalázat a nemzeten száradand. Én pedig sokáig nem késhetek. Ölelem uramöcsémet.”¹⁶

A cenzor keresztül húzta a költő és lapszerkesztő számításait. Kiszaludy azonban nem adta fel a harcot. Kötelezte a múlt és a jövő. Hiszen egyszer már megírta a nemesi felke-

¹⁵ MTAKK, Ms. 4751/19/IV.

¹⁶ MTAKK, Ms. 4751/19/V.

lés történetét.¹⁷ Döbrenteihez intézett – említett – 1844. januári levelét is azzal kezdte, hogy gratulált a címzettnek királyi tanácsosi kinevezéséhez, „mi annyiból is érdekes, hogy magyar literátorra ruháztatott, mert a bécsi udvar eddig a magyar literátorokat úgy tekinté, mint németeknek scofátorait. Egykor nekem is volt jogom királyi – legalább – meglegedésnek bizonyítását követelmem, midőn bold. Ferenc császár parancsolatjára: *Es soll eine freymüthige Geschichte der letzten Insurrection verfasst werden*, a nádor ennek németül megírását rám toltá, s pedig már szolgálaton és fizetésen kívül; de ezen terhes, két évembe került, 200 ívnél többre dagadt munkámért jó szót sem kaptam, mert a sok *mea culpa*, miket elősorolnom kelle, nem tetszett.”¹⁸

Viszont okkal érezte Kisfaludy, hogy kivételes tudás birtokában van. „Már látom – folytatta Döbrenteinek írt levelét – : hogy a magyar nemzet sorsának könyvébe meg van írva, miszerint sértett hírének, nevének, becsületének általam, s csak általam visszavivhatása velem együtt odavesszen. S ez nekem halálom órájában is fájni fog!”¹⁹

De addig is Kisfaludy 1844. február 25-én Batthyány Fülöp hercegtől kért segítséget, hogy újra megírja a nemesi felkelés történetét. Az *Ellenőr*ben ez a segélykérő levél is megjelent. Ebben a levélben Kisfaludy röviden összefoglalta az utolsó nemesi felkelés történetét. Természetesen az inszurrekció „ha a nemzetnek kívánsága és ajánlása szerint annak idejében állhatott volna össze,” akkor jól felfegyverzett, jól begyakorolt „hadtestté” vált volna, és „talán felül is múlja” a franciákat. A vereség oka viszont János főherceg rossz hadvezetése, és csak a megsértett nádor bölcs rendeleteinek lehetett köszönni, hogy a franciák Jánost és magát a nemesi sereget nem fogták el.²⁰ Kisfaludy tehát vigyázott arra, hogy a nádort ne feketítse be, ugyanakkor nem hallgatta el, hogy miután, ő, aki a nádor hadsegéde volt, és az inszurrekció naplóját vezette, megírta az egész történetét, de a nádor „több erős igazságot mondó helyeket kitörlött”, és megmondták neki, hogy művét a kabinet titkos archivumába tették, és hallgasson róla.²¹ Közben: „Évek múltak, évek jöttek és valahol, s valamikor az inszurrekcióról szó volt, ezt mindig nevetségnek, becstelenségnek, gyalázatnak tárgyává tenni divat volt.” Hiába jelezte a nádornak, hogy írna erről, a nádor kitért, bár Wigand Ottó 4000 pengőforintot ajánlott neki, ha megírja művét. Nem tette, viszont most Kossuth cikke olyan sértés, ami elől nem lehetett kitérni. Ezért „Döbrentei Gábor királyi tanácsos és budai országos biztos által Kossuthnak egy cáfoló értekezést küldöttem azon követelésemmel, hogy azt hírlapjában kinyomassa, különben az egész nemzet előtt rágalmazónak fogom nyilvánítani. A feleletemben előforduló sújtó kifejezések miatt Kossuth sokáig vonogatta magát, cáfolatomnak közre bocsátásától.” És végül az év végi számban maradt egy szerkesztői üzenet. Ebből pedig arra következtetett:

- „1, Hogy ennek megakadályoztatására a cenzúrának külön utasítása lehetett.”
2. a nádor nem akarja felfedni bátyja, a császár és király balfogásait

¹⁷ *Kisfaludy Sándor: Hátrahagyott munkái.* (Szerk. Gálos Rezső.) Győr, 1931. 67–325. o.: „[Freymüthige] Geschichte der Insurrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809 und 1810.”

¹⁸ *Szana:* i. m. 165–166. o.

¹⁹ *Szana:* i. m. 166. o.

²⁰ *Ellenőr,* 292. o.

²¹ *Ellenőr,* 297.

3. amíg a nádor él, az inszurrekció történetét nem lehet közölni.

Kisfaludy úgy látszik már a nádor halálára számított, amikor azt tervezte, hogy két év alatt megírja munkáját. Ennek érdekében ezer forint kölcsönt kért a hercegtől, és azt, hogy vegye meg tőle somlói szőlőjét. Felvázolta munkáját, és pontokba foglalta munkára ösztönző okait:

„1. Az inszurrekció a magyar nemesnek azon törvényes kötelessége, melyen a világon egyetlen szabadsága és kiváltsága alapul. Ha ezt elhanyagoljuk, vagy ezt a kormányi politika, taktika, ármány vagy bármi közbehatás által elavultnak jelentetni, azután gyaláztatni, utóbb elcsavartatni, végre pedig megszüntetni engedjük, hát a kötelesség megszüntével a kiváltság is megszűnnék, és mi parasztjaink közé szállíthatnánk le, holott a józan politika most azt követeli, hogy alkotmányunk terjesztésére és erősítésére inkább a parasztot is kiemeljük nyomott állapotjából a kormányi önkények ellenében.

2. Hogy ezen munkámban mint egy tükörben lássa a nemzet, mily szűkkeblű, nyomasztó rendszer és bizodalmatlanság uralkodott legyen minden időben nemzetünk és alkotmányunk irányában.

3. Hogy lássa a nemzet, mily nemzet- és törvényellenes politika gyakoroltatott az inszurrekcióra nézve.”

4. Rossz vezetés.

5. A „nemességben – minden sajnálatos készülletlensége, gyakorlatlansága mellett – minek nem maga volt oka – sem jó akarat, sem lelkesültség nem csak nem hibázott, hanem [...] ösbajnoki harcszellemet tanúsított”.

6. „Kitanulhassa a nemzet, mi legyen jövődőre a honvédelem ügyében teendője.” És a hibákat ne ismételjék meg.

Egyébként: Sors bona... „Ámbár egy tizenötmillióból álló nemzetet a sors csak akkor foghat ki, ha azt hanyagság, lelketlenség, egyenetlenség, vizsgálkodás, elfajultság már gyökerében emészti.”²²

Batthyány Fülöp válaszát nem ismerjük. De Kisfaludy egyéb leveleinek utalásai sejtetik, hogy a herceg nem vállalta a munka támogatását. Feltehetően kerülni akarta a felőbb körökkel való konfliktust. Mire Kisfaludy ugyancsak felháborodhatott, és ezt nem rejtette véka alá, amikor igen kemény levélben támadt a hercegre.²³

Ezek után Kisfaludy a főúri mecénás helyett társadalmi támogatást keresett. 1844. május 20-án Kossuthnak írt hosszú levelet, bár – láttuk – a hercegnek némi részvétlenséggel vádolta a lapszerkesztőt, talán azért, mert maga is így hitte, talán csak taktikából. Most viszont már nem taktikázott. Legfeljebb az *Ellenőr* szerkesztője, Bajza József amikor közölte ezt a levelet is. (Bajza átalakította az ypsilonista helyesírást, és egy-két szó esetében a tájjellegű kiejtéshez igazodó alakot is módosította.) Kisfaludy levelének a fogalmazványa csak egy-két ponton tér el a megjelent formától. Nem tudni, hogy még a levélíró maga változtatott vagy később a szerkesztő. Az eltérések, a kihúzások a maguk módján szintén tanulságosak. Ezeket a következőképpen jelezzük. Amit Kisfaludy maga húzott még ki a fogalmazványban, azt ilyen < > ékalakú zárójelbe tesszük. A fogalmaz-

²² *Ellenőr*, 301–318. o.

²³ *Kisfaludy*: Hátrahagyott munkái, 571., 622. o.

ványban szerepelő alakot, amelyet az *Ellenőr* már másképpen közölt ilyen { } kapcsos zárójelben tüntetjük fel. Saját beszúrásainkat pedig szögletes zárójelbe tesszük.

Kisfaludy az udvarias köszöntés után azonnal a lényegre tért: „[...] a nemzet minden barátjának kívánata azon egy érzelemben s gondolatban van összpontosítva, hogy Kossuth a zsurnalisztikai pályáról, melyen úgy lépett fel mint egy bámult, maga körül mindent legyőző harcvezér, semmi esetre le ne lépjen, hanem kitűnő felsőbbbséggel kezdett munkáját bármely úton, bármi móddal, bármi név, szín, hüvely alatt tovább is folytassa, bizonyos lehetvén arról, hogy minden jobb, értelmesebb, lelkesebb magyarnak szimpátiáját egyedül ő fogja bírni.” {<feltéve azt, hogy lapjainak árát feljebb nem emelendi a többinél, (ezt megjegyezni baráti kötelességemnek tartom, mivel tapasztalásból tudom, hogy rossz vért szokott az illyes ezen rémítő pénzsükségben okozni, de engem, hogy Széchenyiként eltérő, ismét visszatérjek, engem az idő szorít:>} De engem az idő szorít, az idő, mely egy feneketlen setét mélységre mutat, melyben ezen szavak lebegnek: *volt – nincsen!*” Március 10-én ugyanis megfázott, amikor egy borvevőre várt Somlón, és 13 napig lázas beteg volt, nem is evett, csak vízen élt, és miután felépült, elszánta magát a munkára, ha meglesznek a megfelelő feltételek, de mint „a mellékelt iratból kitetszik [...] eziránt már egy lépést sem teszek többé, nehogy akár az írói nyerekedés, akár az írói koldulás szennyével vádoltassam. Ezen mellékiratot [valószínűleg a herceghez írt leveleinek másolatát] uramöcsémnel azért közlöm, mivel ebben több adat is fordul elő a gyalázott inszurrekció védelmére, és azért, hogy uramöcsém ma holnap bizonyságom lehessen, miképpen ezen munkámnak elvesztét nem hazafiúi buzgóságom hiánya okozta, hanem bal, és általam le nem győzhető körülmények.” Kisfaludy azt remélte, hogy Kossuth „hazafiúi szót emelend a nemzethez”. Bizalmát a lapszerkesztő éppen korábbi, némi gyanakvással kísért eljárásával nyerte meg: „Cáfolatom kéziratát uramöcsémnek azt kísérni szándéklott igen becses soraival együtt Döbrentei úr által csak néhány nappal vevém előbb, mint sem a lét és nemlét közt vont határszélre jutottam, könnyen által hömbölyödhető oda, honnan vissza még senki nem tért. Nagy vigasztalásomra volt ezen nyilatkozatából észrevehetnem, miképpen uram öcsémnek az 1809-ki inszurrekció iránti véleménye s érzelme most már az enyémmel összehangzó. Nem is várhattam mást azon hazafitól, kinek a nemzet jövődjé szívében fekszik, s ki lelkének minden tehetségével oda munkálkodik, miszerint jobb, biztosabb, szilárdabb jövődönök megszerzésére s alapítására készítse, ösztönözze a bár könnyen fellobbanó, de keleti indolenciájából általában mégis csak nehezen felrázható nemzetet. Ha ezen célnak elérésére egyfelől a korszellemhez alkalmazott bölcs polgári törvények szükségesek, hát más oldalról szinte oly szükségesek; vagy talán, minthogy *a lenni, nem lenni kérdést* ezek határozzák el, még szükségesebbek a hazának védrendszerét intéző, határozó, alapító s ezek által a nemzet életét biztosító törvények. A mostani védrendszer, mely perszonális vagy portális inszurrekciónak hivatik, csak szatíra,” hiszen az utolsó felkelésre vonatkozó törvények, a kriminális cikkeket kivéve, „csak pusztá szavak”, a nemzeti szellemben szerzett törvényt nem tartották be, a hadvezetés egymásnak ellentmondó parancsokat adott ki, és emiatt János és József főherceg össze is veszték. Az ilyen „abnormis” helyzeteknek törvénnyel kell elejét venni. 1809-ből okulni kell: „mi legyen jövődöben a honvédelem teendője.”

Kisfaludy Sándor tehát korántsem valami múltba révedezést ajánlott, amikor Kossuth reflexióira is válaszolt:

„Azt mondja uram öcsém, hogy 35 év óta senki sem szólalt fel az illetők közül, a lábra kapott gonosz véleménynek és vádakra megdöntésére? Ezt csak a nádor vagy gróf Beckers (már nem él) vagy én tehetjük volna, mert csak mi tudtunk mindent.” Ezt megerősítendő mellékelte Batthyány herceghez intézett levelét is. De nem titkolta első és tartósan látszó felháborodását sem. „Ugyanis: a Pesti Hírlap amaz ismeretes vezércikkében az utolsó inszurrekciónak azon vért lázasztó legyaláztatását olvasván, – mert sújtóbb költői energiával egy fegyveres testületet legyaláztatni már csakugyan lehetetlen! – én elborzadtam [kéziratban:] {felborzadtam; és írárom erre esmert cáfolatomat. De még inkább felborzadtam, és mondhatom vérig sértve érzém magamat}, midőn uram öcsém jelentését olvastam, miképp a cenzúra felszólalásomat elnyomván, az inszurrekció a ráhányt és nem érdemlett gyaláztatban ezúttal is megmarasztatott.” [...] „A sajtószabadságnak korlátja sohasem nehezült úgy lelkemre: mert egy nemzetnek, mely magát szabadnak tartja, maga becsülete védelmét megtilthatni a legfogasabb paszkvillus a szabadságra és hallelujája a kancsukának.”

Kisfaludy nem hallgathatta el, hogy szorult anyagi helyzetében nem tud rendesen dolgozni. Ezért felvetette azt az ötletet, hogy jó lenne, ha összeállna egy részvénytársaság, mely támogatná őt, ha pedig elkészül a mű, a társaság tulajdona lehet. Ő egyébként, mint „nádorsegéd” csak legfelsőbb engedéllyel közölhetne az inszurrekcióról. A közlésért cserébe, ezen társaságnak adná „Költőnek hattyúdala” című művét is. De „ezt csak halálom után lehetne kinyomatni, mert az újabb időkből még sok személy él, kiket igazmondásaim sértének”. Emellett ezen társaságnak adná „Elegyes verseimnek gyűjteménye” című művét, és még egy másikat, amely már nem került be az *Ellenőrben* közölt levélbe, hanem csak a levélfogalmazványban szerepel; ez: „Bánk dramatizált históriai történet.”

Érdekes tanúságot hagyott ránk Kisfaludy Sándor a szűkebb értelemben vett reformkor genezisééről. Hiszen miután a nemesi felkelők a győri csata után visszavonultak, már valóságos hadsereggé lettek, mert a felkelő „mikor már gyakorlott katonává vált, akkor eloszlott, és azon testületi szellemnél fogva, mely itt megszállotta, otthon győzelmesen restaurált, s több megyének, különösen Zalának is regenerációja ez által történt”. Kisfaludy a nyelvkérdésben követett magyar politikát is erősítette egy-két mozzanat felidézésével. A felkelés „kormány-nyelve” a magyar volt, és ennek köszönhetően gyorsan tanultak a felkelők, de csakhamar a német vezényleti nyelvet vezettek be, és ez zavarokhoz vezetett. A német vezetéssel állandósultak a konfliktusok. A birodalmi katonák és funkcionáriusok Lumpenadelnek nevezték a felkelőket, holott éppen a kormány hanyagsága miatt volt rossz a felszerelés. És a nádor egy parancsban meg is dorgálta a német kormánytisztiséget.

Kisfaludy ezekről a negatív mozzanatokról korábban sem hallgatott, és most jelezte, hogy a jövőben pedig még kevésbé kívánna hallgatni. Mert „valamint Ferenc császár a számára írt német munkámban, mint egy tükörben látta akkor elkövetett hibáit, törvényszegéseit {,balfogásait}, s ugyan azért hosszas, fáradságos munkámért csak egy megismerő jó szóra sem méltatott, úgy szinte a nemzetnek ezen {magyar} munkám lehetne [fogalmazványban „lehetne” helyett:] {leendne} azon kézikönyv [fogalmazványban „kézikönyv” helyett:] {tükör}, melyből {melyben} a történet minden nyomában kitűnnék: mit tanácsol, mit követel a nemzet érdeke, hogy jövőre megtartassék vagy módosíttassék, vagy éppen eltöröltessék, annyival is inkább, minthogy a törvényhozó

test tagjai mind polgári hazafiak {polgárhazafiak} levén és hadszolgálati, hadgyakorlati tapasztalásokkal nem bírván {bírnak}, a történetek újmutatása {ezt helyre pótolná} nem csekély szolgálatajokra volna .” A katonai vezetés fogyatékoságát pedig annak jelzésével is megtoldotta, hogy Vay Miklós „volt legtiszteltebb tábornokunk, mert ő nemcsak katoná volt, hanem lelkes magyar hazafi is, mi többi vezéreinkben az inszurrekcióban egészen hiányzott. Ezeket csak katoná-testületi lélek jellemzé, a nemzetinek minden jelensége nélkül.”

Kisfaludy egyben mintha már végrendelkezett volna, amikor felszólította Kossuthot, hogy halála után „erről hazánkat és nemzetünket tudósítsd”. És végül: „Isten tartsa uram öcsémet, és engedje, hogy mindazon polgári eszmék, melyek elméjében, mindazon hazafiúi érzelmek, melyek keblében a haza és nemzet javára eddig termettek és még teremni fognak, hatalmas lelki ereje és csüggedhetlen buzgótsága által szerencsésen virágzásra és gyümölcsözésre jussanak.”²⁴

A tudósítás megtörtént, a nagy mű terv maradt. Az *Ellenőr* szerkesztője a levél végéhez a következő megjegyzést fűzte: „A tervezett munka, melyről e levelekben említés van, fájdalom, ha Batthyányi herceg elfogadta volna is a feltételeket, el nem fogott volna készülni, mert a derék hazafi és író, Kisfaludy S. ugyanez évben (1844) október 28. meghalt.” Vele viszont eltűnt Kossuthhoz írt nyílt levelének szerkesztett változata, amely „a szedők romboló kezeiből” került vissza, és amelyet a lapszerkesztő Döbrentei közvetítésével küldött vissza a szerzőnek. Eltűnt viszont a nyílt levél kiszedett és megjelenéstől eltiltott változata is. Kossuth 1847 májusában Vörös Antalt arra kérte, hogy küldje el neki egykori cikkét és Kisfaludy említett válaszát:

„Ha jól tudom, elvitte magával barátom a hajdani Pesti Hírlap censurait. Két cikkre szükségem van azokból, mégpedig halasztást nem szenvedő. Egyik az, melyet Kisfaludy Sándor azon vezércikkre, melyet a Ludoviceának polytechnicumá átalakítása iránt írtam, válaszul a győri »szégyennap« történelmi becsületmentése végett indignato pectore küldött – ez, ha nem csal emlékezetem, 1843 második felében lesz feltalálható, az én cikkem gondolom augusztusban jelent meg, szegény Kisfaludy bátyám válasza tehát körülbelül szeptemberre esik.

Az ellenzéki kör egy politikai albumot ad ki, abban lesz közrebocsátva némi rövid történelme az 1809-ki insurrekciónak Kisfaludytól, melyet ő, miután cikke a Hírlapban meg nem jelenhetett, nekem mintegy testamentomul hagyott – boldogabb időkre. Ehhez tartoznék integrans részül ama kitörölt cikk – Bajza, az album szerkesztője nagyon sürget eziránt. Kérem szívesen, legyen szíves azt nekem elküldeni a legelső postával.”²⁵

Nem kétséges, ha előkerült volna a két dokumentum, Bajza közzétette volna. Az összkép pedig teljesebb lehetne. Egy érdekes epizódról többet tudnánk, mely jelentősebb, mint első pillantásra vélnénk.

²⁴ *Ellenőr*, 319–335. o.

²⁵ Kossuth levele Vörös Antalnak. Pest, 1847. máj. 10. MOL, R 123. Vörös Antal iratai 32. (régi jelzet: 361.) A levelet „kéziratos feljegyzésként” említi *Csabai*: Kossuth, 161. o., és így értékeli: „Nem valószínű, hogy Kossuth felfogása megváltozott volna [a nemesi felkelés csekély értékéről]; erre mutat az a szánakozó, fölényes tónus ahogyan éppen a nemesi felkeléssel kapcsolatban egyik kéziratos feljegyzésében megemlékezik „szegény Kisfaludy bátyámról...”

Igaza van Szerb Antalnak, amikor úgy vélte: „Úgy látszik vele – Kisfaludy Sándorral – utolsó védelmezője hal meg egy veszített ügynek.”²⁶ De láthattuk, hogy a „nádorsegéd” a múltban a jövőt is védte. Mert nem igaz, hogy a költő, aki költészetével a modern érzékenységet terjesztette, csak múltba néző lett volna, netán „ókonzervatív”, méghozzá „ezen párt minden gyöngeségével és jó tulajdonságaival”.²⁷ Császár Elemér 1910-es kismonográfiájában módosította ezt a képet, amikor azt hangoztatta, hogy „... az idő haladt, s politikája lassanként épp úgy elmaradt a kortól, mint költészete. Nem volt Kisfaludy reakcionárius politikus, amivel sokan vádolják, csak túlélte korát, s az idő elrohant mellette. Az ő nézetei a 30-as években is azok voltak, mint a XVIII. század végén, s ez volt a baj. [...] A nemzet fogalmát a nemességre korlátozván, nem volt érzéke az elnyomott osztályok politikai egyenjogúsítása iránt.”²⁸ Annak, hogy így lesajnáljuk, az irodalomtörténetben Horváth János vetett véget, amikor a költő munkásságát a felvilágosodás és a romantika közötti hídként is mutatta be. Politikai elveit nem feszegette, de érzékelte, hogy politikai ideológiája milyen szűrőként hatott. Mert: „A felvilágosodás befogadásában válogató elve a patriotizmus, mely csak a vele összeegyeztethetőt fogadta el.”²⁹ Csakhogy a befogadással a patriotizmus tartalma is változott. És természetes, hogy Kisfaludy olvasói, akiket megihletett, másképpen gondolkoztak már, mint ő, az ihlető. Minél árnyaltabban látjuk a reformkor eszme- és politikai történetét, annál árnyaltabban fogjuk látni Kisfaludy Sándor szerepét is.

Méltán szenteltek Kisfaludy Sándor életének és művének nagyszabású monográfiát.³⁰ Egyértelmű, hogy tollával szolgálta a polgárosuló nemesi kultúrát.³¹ És nemcsak az irodalomban. Mint Degré Alajos bemutatta, Kisfaludy Sándor Zala megye politikai életében is olykor tevékeny szerepet játszott, és így „része volt [...] az 1839. évi messze előremutató utasítás kidolgozásában is, hogy mekkora része, nem tudjuk.”³² A jövő volt az elmaradt vita célja és tétje is. Kisfaludy poszthumusz leveleinek 1847-es megjelenése viszont jelezte, hogy a magyar szabadelvűségben miként találkozott a múlt, a jelen és a jövő, hiszen az *Ellenőr* már az eljövendő forradalom és szabadságharc seregszemléje lett. Kisfaludy megnyilatkozásai nem egy konzervatív nemes megnyilatkozásai. Az a nemes szólalt meg Kisfaludyban, aki már vállalja az áldozatot, a nagylelkűség mítoszának vonzásában pedig képes lehet a nagylelkűségre. Az elmaradt vita Kossuth érdekegyesítő politikájának sikerét is tanúsítja, miközben a legnagyobb integráló értéként a szabadság jelent meg.

²⁶ Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. I. Cluj-Kolozsvár, 1934. 277. o.

²⁷ Szana: i. m. 167. o.

²⁸ Császár Elemér: *Kisfaludy Sándor*. Budapest, 1910. 155. o.

²⁹ Horváth János: *Kisfaludy Sándor*. Budapest, 1936. 19. o.

³⁰ Fenyő István: *Kisfaludy Sándor*. Budapest, 1961. Fenyő István korábban is jelezte, hogy Kisfaludy politikai szimpátiái sem felelnek meg a konzervatív előítéleteknek: *Fenyő István: Kihagyott részek Kisfaludy Sándor „Hazafiúi szózat”-ából. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1957. 3. sz.

³¹ Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Budapest, 1976. 241. o.; *Szegedy-Maszácz Mihály: A polgári társadalom korának művelődése*. In: *Magyar művelődéstörténet*. (Szerk. Kósa László.) Budapest, 2002. 345. o.

³² Degré Alajos: *Kisfaludy Sándor szerepe Zala megye politikai életében. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1974. 3. sz. 344. o.